

Het verhaal van Windesheim: steenfabriek Alteveer te Harculo

Iedere dag komen er talloze verhalen op ons af, of je nu een boek leest, een film kijkt of de laatste roddel hoort over een buurtbewoner. Je struikelt bijna letterlijk over de verhalen en het gekke is het verveelt nooit. De Historische vereniging Windesheim wil ook een verhaal vertellen: het Verhaal van Windesheim zoals het ooit was. Internet is daarbij een onuitputtelijke bron

Hoe anders moet de IJssel er in vroeger tijden hebben uitgezien. Een druk bevaren rivier met kleine vrachtboten die op zeil of stoom voeren en een enkel sleepbootje dat ploegend door het IJsselwater een rits van bootjes achter zich mee trok. Geen bruggen maar wel roeiboortjes als veerpont om mensen en vracht over te zetten. Om de paar kilometer de schoorsteen van een steenfabriek, soms zo hoog als een kerktoeren met in de buurt afgegraven kleigaten, een haven-tje, een kade, een steenoven en lange open loodsen: de droogrekken. De grondstof klei nodig voor het bakken van stenen en pannen lag letterlijk voor het opscheppen in de uiterwaarden en het aangrenzende binnendijkse land. Via de rivier vervoerde men niet alleen het eindproduct maar ook de brandstof zoals turf en later steenkool.

Steenfabricage

Voordat de mechanisering zijn intrede deed, was het zwaar werken in de taaie, zuigende klei.

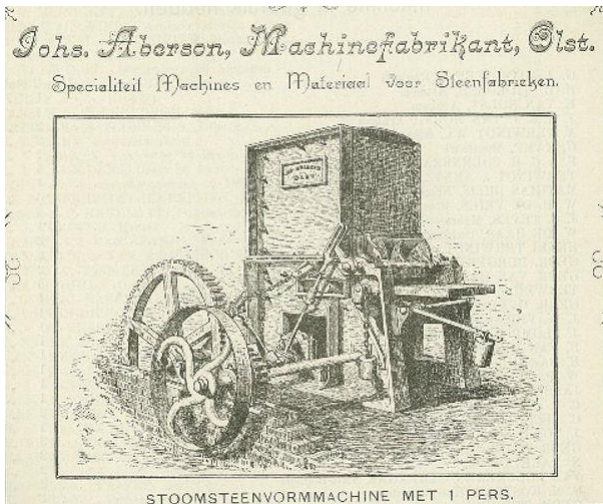
Met schoppen werd het buitendijkse land laag voor laag afgegraven, versleepte men de klei in rugkorven of in een kruiwagen naar de steenoven. Daar werd de klei in grote bulten opgeslagen en bleef het maanden liggen. Eerst moest de humus in de klei verteren voordat deze geschikt was om te bakken. De klei mocht ook niet te nat zijn. Daarom werd er vooral in de zomermaanden gewerkt van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, 6 dagen per week. De klei werd met de hand in steenmalen geperst. Met turf werden de ovens gestookt en de gestapelde stenen gebakken. Wat een heel secuur werkje was en waar veel van afhing. Na het bakken werden de stenen weer versleept, gedroogd en gesorteerd. Aanvankelijk werd er gebakken in meilers en veldovens. In de 19^e eeuw kwamen de ringovens in zwang een ovengebouw dat meestal bestond uit 12 tot 24 kamers die onafhankelijk

van elkaar konden worden gestookt. Deze vorm van stoken was efficiënter en zorgde ook voor een verhoogde productie van straatklinkers waar meer vraag naar was. Als de stenen waren verkocht waren moesten de schepen worden geladen. Veel werkvolk kwam er van de overkant van de IJssel, uit Hattum of Wapenveld. Dat was niet zonder gevaar. In 1845 verdronken er 16

mannen bij het Kleine Veer. Ze werkten op de steenfabriek Oldeneel van Gerrit Dwars. Vier van de achtergebleven weduwen waren op dat moment zwanger en 33 kinderen hadden hun vader verloren. Er werd een inzamelingsactie gehouden. In de winter van 1892 was de IJssel bevroren en staken de arbeiders uit Gelderland te voet de IJssel over. Ongelukken kwamen regelmatig voor. In 1927 viel er bij Hermsen en Co in Harculo een stapel stenen om en raakten 5 arbeiders uit Hattem zwaar gewond. Een schip met ijzeren bok sloeg in 1922 bij een heftige windvlaag om, bij het laden lossen viel men soms in het ruim en ook brak er weleens brand uit.

Steenfabrieken in Windesheim en omgeving

Rond 1850 kwam de gemechaniseerde arbeid op gang. Voor het afgraven werden excavateurs ingezet, grote zware graafmachines die met een enorme ijzeren balk met grote bakken de grond afgroeven. Smid Johannes Aberson uit Olst was een heel innovatieve man die met veel technisch vernuft

machines voor de steen- en vleesindustrie bouwde. Hij werd nationaal beroemd met een steenpers die bekend stond als de Abersonpers en die verschillende soorten van zanderige tot zeer vette klei kon vormen. Ook de Harculose en Windesheimse steenfabriek beschikten in 1892 over een dergelijke pers. Voor het vervoeren van klei had men Diema locomotiefjes en kipkarren ter beschikking en honderden meters 70 cm smalspoor. In Harculo werden

hiervoor werkpaarden ingezet.

In de 19^e eeuw schoten de steenfabrieken als paddenstoelen uit de grond. Er waren veel stenen nodig voor huizen, fabrieken en het bestraten van de vele zandwegen. In Windesheim waren er 3 steenfabrieken. De minst bekende steenoven is die van weduwe Kiezebrink die rond 1854 via een advertentie liet weten dat ze een steenbakkerij had opgericht. (zie kaartje en afb.) Een succes zal het niet geweest zijn want ook na veel zoeken is er niet meer informatie dan die ene advertentie uit de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant. De andere is de steenfabriek in Windesheim opgericht in 1847 door de steenfabrikant Gerrit Dwars. Daarover een andere keer meer.

De ondergeteekende verwittigt door deze
het geëerde Publiek, als dat zij eene
STEENBAKKERIJ
heeft **opgerigt**, die zij in de gunst en recommandatie
in het algemeen aanbeveelt.
HARCULO (onder ZWOLLERKERSPEL,)
den 16 Nov. 1854. De Wed. KIEZEBRINK.

Steenfabriek Alteveer in Harculo

Er stond ook een fabriek in de Harculoër Buitenlanden (zie kaartje). Deze steenfabriek - die later bekend werd onder de naam Alteveer - wordt al in 1821 genoemd. In die tijd was het gebruikelijk dat de investeerder zich steenfabrikant liet noemen terwijl het werk werd overgelaten aan een steen- of tichelbaas die het feitelijke bewind voerde en meestal op het terrein woonde. Ook was deze tichelbaas aanwijzer bij verhuur of verpachting van de graslanden en het twieg. De investeerder in Harculo was Hendrik Louis Timmerman (1769-1833) die volgens zijn huwelijksakte in Zwolle woonde en van beroep rentenier was. Hij was de zoon van Jan Timmerman die leenman was bij het Stif of de abdij Essen. Van de moeder van Hendrik, Hermanna Timmerman-van Ketwich is nog een portret in de collectie van Rijksdienst voor Kunsthistorische Documentatie (zie afb.). Na het overlijden van Hendrik Louis in 1833 biedt de weduwe van Hendrik Louis, Maria Imans de steenbakkerij in 1834 te koop aan. De koper is Nicolaas Kantelaar neef van de dichter Jacobus Kantelaar die bevriend was met de bekende dichter Rhijnvis Feith. Nicolaas heeft een apotheek aan de Melkmarkt. Hij is actief bestuurslid van de Kleine Kinderschool voor de meer goeude middenklasse, de Armenkamer en Vilsterenshuizen, een gasthuis voor bejaarden. In 1836 adverteert hij dat hij 'afgebrokene' stenen van een steenoven te koop heeft, wat erop duidt dat hij een nieuwe steenoven heeft laten bouwen. In die tijd is er naast de steenoven een fraai huis gebouwd dat bewoond wordt door een adellijke dame, mevrouw Gansneb genaamd Tegnagel. Latere bewoners zijn mogelijk de winkelier Jan van Dalfsen uit Genemuiden en dominee Willem Hubert van Griethuysen uit Olst die het huis waarschijnlijk als buitenwoning gebruikten. Na deze tijd betreft de familie Kantelaar de woning en gaat zelf in Harculo wonen. De familie is zeer muzikaal en heeft een moderne variant van een piano in huis. In het Historisch Centrum Overijssel is nog een authentieke foto (zie afb.) uit c. 1876 van het muzikale gezelschap 'Uni par les sons de la Musique' [RvdH: Verenigd door de klanken van de muziek], te zien waar de dochters Cornelia en Sara Kantelaar deel van uit maakten. Rond 1875 besluit de familie de fabriek en de landerijen te ver-

kopen en naar Dieren te verhuizen waar Nicolaas in 1884 overlijdt. Als 75 jaar later de steenfabriek wordt opgedoekt hebben de arbeiders uit Hattem nog een voorkeur voor de naam 'De Kandelaar' in plaats van 'Alteveer' de naam die de steenoven rond 1934 kreeg.

Van Kantelaar naar Te Siepe

In 1881 heeft Laurens Hermesen [1844-1920], commies bij de belastingdienst tezamen met Marinus Janssen de fabriek gekocht. In hetzelfde jaar meldt men met enige trots dat 'de derde stoomsteenfabriek in werking wordt gebracht en wel in Harculo'. Laurens is getrouwd met dochter Elisabeth van notaris/advocaat J.H. van Roijen. Enige jaren later brandt het dak van de fabriek af maar blijft het gebouw met de inventaris gespaard. In 1887 trekt Janssen zich terug en vanaf die tijd heet de steenfabriek Hermesen en Co. De zwager Willem Cornelis van Reede, van beroep notaris, wordt nu de venoot van Laurens Hermesen. De administratie, de in- en verkoop wordt gedaan door de notarisklerk Jarigsmas op het kantoor van van Reede aan de Blijmarkt. De productie van Hermesen en Co. is in die jaren even hoog als de steenfabriek Windesheim, c. 3,5 miljoen stenen per jaar. In 1903 treedt van Reede terug uit de vennootschap. Voor de steenfabriek is een lastige tijd aangebroken. Het cyclische bedrijf krijgt direct klappen te verwerken door vraaguitval eerst ten tijde van de WO I en later door de crisis van 1929. In 1934 zetten de nazaten van Hermesen en Co. er een streep onder en doen de steenfabriek met 20 hectare grond in de verkoop. De steenfabriek en een deel van de grond wordt gekocht door de heer te Siepe uit Ruurlo. Maar de tijd zit tegen en in 1947 wordt de fabriek gesloten. De vervangers van stenen zijn asfalt en beton. En na de WO II is daar grote vraag naar. Te Siepe, wegebouwer van origine heeft dat goed begrepen en wordt een belangrijke speler in deze markt. Van de fabriek zijn geen afbeeldingen bekend. De bekende IJsselschilder Jan Voerman die op 3 kilometer afstand aan de Gelderse dijk te Hattem woonde heeft voor zover bekend geen schilderij gemaakt van de vlamsteenoven Alteveer zelfs niet als verre achtergrond. Jammer want er is nu geen beeldmateriaal beschikbaar van industrieel erfgoed dat eens zo kenmerkend was voor onze streek.

De oudste steenoven in Windesheim dateert al van begin 15^e eeuw. Het pas gebouwde klooster was zo populair dat de kerk en de kloostergebouwen al spoedig te krap werden bevonden. Men besloot te herbouwen en had op kort termijn 350.000 kloostermoppen nodig. De toenmalige prior Johan van Heusden veronderstelde dat de steenbakkerij in Hattem en verder gelegen steenovens dit grote aantal niet kon leveren. Met instemming van de monniken werd besloten het kleiige stuk land naast de boomgaard hiervoor te gebruiken. Men bouwde een kleioven, groef de klei uit, vormde de stenen en bakte deze. Maar er is meer nodig om tot een goed product te komen. De grond was te zanderig en al de stenen knapten in de oven kapot. Met toestemming van de Windesheimse boeren werd er vette klei geschikt voor kloostermoppen afgegraven en bakten de monniken tezamen met de lekenbroeders de stenen. Vervolgens werd er per schip 350 ton ongebluste kalk en 1000 eiken planken aangevoerd en kon men beginnen met de bouw.

Met dank aan Hans te Siepe

De Historische Vereniging Windesheim heeft een vaste rubriek in de Nieuwsbrief onder de naam: "Het verhaal van Windesheim". Op onwindesheim.nl zal dezelfde informatie worden gepubliceerd met links naar de geraadpleegde sites en met meer afbeeldingen.

René van der Have - Historische vereniging Windesheim